
הרב דוד אברהם ספקטור יחסו של הרב קוק לתיאטרון

פתיחה

כמעט בכל מסגרות החינוך הדתי יש כיום הצגות הן בסוף השנה והן במהלך השנה. נושא התיאטרון הינו נושא מורכב, ובמאמר זה נברר את יחסו של הרב אי"ה קוק זצ"ל לתיאטרון ולהצגות לאור כתביו ומעשיו.

תיאטרון ב"עת צרה ליעקב"

בשנת תרס"ו (1906) החליטו לערוך במושבה רחובות הצגת תיאטרון בחג פורים. הרב קוק, כרבן של יפו והמושבות, פנה לוועד המושבה של רחובות בבקשה לבטל הצגה זו. הרב כתב שהזמן הוא "עת צרה ליעקב" כאשר דם יהודי רב נשפך בפוגרומים ברוסיה, ולכן הזמן לא מתאים לערוך הצגת תיאטרון משמחת. הרב גם הוסיף כי הצגת התיאטרון אינה ברוח ישראל וכדת של תורה. וכך כתב הרב קוק, בין השאר, ארבעה ימים לפני פורים, בי' באדר תרס"ו (אגרות ראיה ח"א, אגרת לד, עמ' לא):

...ידיעה קבלתי זה לא כבר, שעושים הכנה במושבה לתיאטר(תיאטרון) בימי פורים הבאים עליהם לטובה.

...היתכן הדבר, שבמושבה בארץ ישראל, ...שבעת כזאת, שדמי רבבות אחינו האהובים, נשפכו כמים ברחובות ובשווקים...לא נדע בושת להראות לכל העולם, שהננו אכזרים יותר מיעינים במדבר, - ובמנוחת לבב נתקבץ יחד ונתענג על מחזה של תיאטראות...

...אולי עבר איזה רעיון מתעה, איזה צל מדאיב, על לב אחדים, גם המה אקוה ישובו ונחמו, ולא ידאיבו את לבב אחינו המתמוגגים ביגונם בעת צרה ליעקב, אשר על אחת כמדקרות חרב יחשב לו עכשיו ביותר קול המולה של חבר עליזים, בהיותה שלא כרוח ישראל ולא כדת של תורה.

...אקוה שבקורת רוח וברגש גאון וכבוד יחדלו ממנה...

תיאטרון שלא יכול לעצור שפך דמים

בעקבות מלחמת העולם הראשונה, והקריסה הערכית של תרבות אירופה דאז, כתב הרב קוק ב'אורות המלחמה' (סעיף ח):

אז תכחד התרבות ההוית בכל יסודותיה, ספריותיה, תיאטריה... אשר בצביונו ההוית לא היה יכול לעצור... בעד שפך דמים רבים ובעד חורבנו של עולם בצורה איומה כזאת, הרי הוא מוכיח על עצמו, הוא פסול מעיקרו... על-כן חרב יחרב כל התרבות ההוית ועל משואותיה יתכונן בנין עולם באמת ובדעת ה'...

זהו יחסו של הרב קוק ל'תיאטריה של התרבות ההוית' שהובילה למלחמת עולם הראשונה. אולם לתרבות ולתיאטרון אשר מבטאים את בניין עולם באמת ובדעת ה', בכשרות וכהלכה, נראה שיחסו של הרב קוק היה חיובי, כפי שנביא דוגמאות לכך בהמשך.

הצגה על כיבוש הארץ ע"י הרב קוק בפורים בבויסק

להצגה חינוכית ברוח ישראל וכדת של תורה יש מקום בפורים, זאת כפי שסיפר ד"ר משה זיידל על חגיגת פורים בבית הרב קוק בבויסק לפני עלייתו לארץ (מועדי הראיה, פרק כ, עמ' רמז):

בעוד היום גדול ישב הרב קוק אתנו בני הישיבה והשמיע דברי תורה במצב רוח של עליזות ורוממות-נפש. אחר-כך ערך אתנו הצגה של כיבוש ארץ ישראל: אנחנו החיילים והוא המלך. לבש חולצה רוסית (רובשקה בלע"ז) מעל המכנסיים, תקע בחצוצרה, ובפקודות ימין ושמאל הצעיד אותנו הלוח וחזור, אף הושיב אותנו במעגל על הרצפה, ושרנו ואכלנו כדרכם של חיילים בשדה הקרב. לבסוף העמיד את כולנו לתפילת מנחה, כשהוא משמש לנו שליח-ציבור, וכשהגיע ל"תקע בשופר גדול לחרותנו" געה בבכיה כבעצמו של יום הכיפורים.

הצגה על מחיית עמלק ע"י הרב קוק בירושלים

וכן מסופר על ההצגה המלמדת על מצוות מחיית עמלק, שערך הרב קוק בפורים (תרצ"ג, 1934) בירושלים, כאשר השתולל הרשע בגרמניה, גירש ושדד, שרף בתי-כנסת ורוצץ ראשי יהודים (מועדי רא"ה עמ' רסד):

הרב קוק הריח את השואה המתרגשת ובאה. לפתע פתאום הוא קם (בסעודת פורים בירושלים), מטה את מגבעתו לצד אחד של הראש, מנהג בני-חייל, חוגר את אבנטו, ופונה בקול נגיד ומצווה: 'בואו בנים

נקים גדוד למלחמה בעמלק! כולם מתייצבים בסך, והוא עובר על פניהם בצעדים מדודים ונמרצים, מפקד בלשון רוסית משובשת, ומוביל את הגדוד דרך מסדרונות הבית, כשהוא שר והחיילים אחריו: 'מחה, תמחה את זכר עמלק!' בגינוני מצביא הוא עובר בין השורות ומתחיל לשיר בהתלהבות עצומה: 'הרנינו גויים עמו, כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו.' ...כולם צועדים אחריו בשירה וזמרה. והנה הוא מפזר את ה'גדוד', חוזרים לישיבה והרב קוק מתחיל לדרוש...

מחזה "יונת אֵלם"

הרב קוק בצעירותו (כנראה בגיל תשע עשרה) כתב הצגה, בעקבות השיחות שניהלו הוריו, אביו למד בישיבת וולוז'ין והלך בדרך הגר"א ואילו אמו היתה ממשפחת חסידי חב"ד. כך סיפר הרב קוק (טל הראיה, סוף פרק ראשון, עמ' כ):

בהשפעת השיחות בבית על נושאים אלה חברתי אז מחזה קטן וקראתי שמו יוֹנָת אֵלִם (תהילים נו, א) במחזה התנהל ויכוח בין חסיד ולמתנגד ובין משכיל. המוטו של המחזה היה: "מאהלי חסידה רגלך שמור, ויותר מהנה, מציפור-הדרור..."
מזמור נ"ו תהילים מתחיל במילים:

לְמַנְצֵחַ עַל יוֹנָת אֵלִם רְחֻקִים לְדוֹד מִכְתָּם בְּאַחַז אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים בָּגָת.
מפרש רש"י: ("דוד)על עצמו אמר שהיה רחוק מארץ ישראל אצל אכיש והיו אחיו של גלית מבקשים רשות מאכיש להרגו... והוא היה ביניהם כיונה אילמת".

ובתרגום יונתן בן עוזיאל: "לשבחא על כנשתא דישראל דמתילא ליונה שתוקא (כנסת ישראל שנמשלה ליונה אילמת)..."

אפשר שהרב קוק הרגיש אז כיוֹנָת אֵלִם, רחוק מארץ ישראל, כאילם שלא מדבר אלא שומע את הקולות שיש בכנסת ישראל.

תיאטרון באופן גס ופרוע מחלל שם ארץ ישראל

בשנת תרס"ח (1908) נשפך דם יהודי רב בפוגרומים ברוסיה, כפי שמתאר הרב קוק באגרת שלו לבצלאל (אגרות רא"ה ח"א, אגרת קנח, עמ' רג). באותה שנה של "עת צרה ליעקב" תוכננה במושבה פתח-תקוה הצגת תיאטרון, שבאה לענג ולשמח את קהל הצופים. מצודתו של הרב קוק, בשבתו על כס הרבנות, הייתה פרוסה גם על המושבות. בעשרת ימי תשובה, ביום ד' תשרי תרס"ח, כתב הרב

מכתב-מחאה לוועד המושבה פתח-תקוה נגד ההצגה המתוכננת. את התנגדותו נימק בשני טעמים: הטעם הראשון הוא שבעת צרה לעם ישראל אין להעלות הצגות תיאטרון משמחות. הטעם השני הוא שתוכן הצגת-התיאטרון המתוכננת היה גס ופרוע ולא מתאים לרוח ישראל. משמע מזה, שאין לרב קוק התנגדות להצגה שתוכנה הוא עדין וכשר ומתאים לרוח הזמן, ולא הצגה משמחת (כגון קומדיה) המועלית ברבים בעת צרה. וכך הרב קוק כתב לוועד המקומי של פתח תקוה (אגרות ראי"ה ח"א אגרת צד, עמ' קט):

...עיני כבודם יראו את אשר כתבו לי הרבנים הגאוני מירושלים עה"ק ת"ו, וכל בעל דעה מתונה ומיושבת יבין שהצדק אתם. ההנהגות הטיאטראליות, ביחש להמדות הטובות והקדושות שבהן יתפאר ישראל לנצח, הנן בודאי למטה מכל בקורת. ביחוד כפי מה שנוהגים המשחקים וקהל המתענגים עליהם, באופן גס ופרוע, אפילו אצל ישרי לב שבאומות העולם הוא לזרא, ובזה מתחלל שם ארץ ישראל לדאבון לב כל אוהביה באמת. הערה זאת היא אמיתית בכל הזמנים, ומה נאמר לעת צרה ליעקב בעת הזאת, איך אפשר לשבת בסוד משחקים ולעלוז (ירמיה ט"ו, יז) בשעה שדמי ישראל נשפכים בחוצות ובשוקים. על-כן הנני מציג לפני הדרתם את בקשתי העמוקה, שישתדלו נא בכל עז שבידם, לבטל את המשחק המתעתד להיות במושבה. ואקוה שרב בני דעה מכל הכתות ידעו איך לכבד המבוקש הזה, שהוא מלא צדק ומשרים, ביחוד לפי מצבנו ההוי. והשם יתברך יחדש עלינו ועל כלל עמו, ארצו ונחלתו, שנה טובה, לגאולה וישועה, אז נעדה תופנו במחול משחקים (ירמיה ל"א, ג), נגילה ונשמחה בישועתו ב"ה...

בסיום מכתבו רומז הרב קוק שבזמן הגאולה, שאינו עת צרה ליעקב, יש מקום למחול משחקים כהלכה.

אמנות - דרישה הבאה מלב בניה

בסוף אותה שנה, שנת תרס"ח, כותב הרב קוק את האיגרת המפורסמת לאגודת "בצלאל", החברה לחכמת האמנות העברית. האיגרת, המבררת באריכות את ערך האמנות בישראל, נפתחת בתיאור קשה על הדם היהודי הרב הנשפך ברוסיה מצד אחד ומצד שני התנערות הקיימת בארץ ישראל. אחד מסימני התחייה היא תחיית האמנות והיופי העברי בארץ-ישראל. הרב

קוק מתייחס לעיתוי שאולי אינו מתאים לעיסוק באמנות, כמו שכתב באגרות שהובאו לעיל לרחובות ולפתח-תקוה, שב"עת צרה ליעקב" לא מתאים לעסוק בתיאטרון, המכונה כיום אמנות-הבמה. משיב הרב קוק באגרת לבצלאל:

אולי אין הדבר בעתו, יאמרו בעלי חשבון, ישנם צרכים קדומים, יותר מוכרחים. כן, אולי ואולי, יש ויש, אבל הדרישה הבאה מלב בניה, מרוחה אשר שפכה עליהם, הדרישה בעצמה היא אות חיים, אות תקוה לישועה ונחמה.

גם כיום, כמאה שנים לאחר-מכן, הדרישה לאמנות-הבמה, לתיאטרון יהודי כשר וצנוע כהלכה, באה מהשטח, "מלב בניה" וכן "מלב בנותיה", נשים צדקניות וצנועות מלאות אמונה ויראת-שמים. גם על זה נוכל לומר: "הדרישה בעצמה היא אות חיים, אות תקוה לישועה ונחמה".

אמנות על פי הוראת חכמי תורה

כל זה כמובן בתנאי שתתקיים דרישתו של הרב קוק לבצלאל גם ביחס לאמנות-הבמה, להצגות ולתיאטרון:

תודיע האגודה (בצלאל)...שהיא עושה את כל מעשיה, אותם המתכנסים באותו המשעול הצר, שבו יפגשו רגש האומה, הדת והאמנות... על-פי הוראת חכמי תורה, גאוני ארץ ישראל המפורסמים באומה.

חילול שבת בהכנות להצגת תיאטרון

כמה ימים לפני פורים תרס"ח (1908), בי' אדר, כתב הרב קוק מכתב מחאה לוועד של המושבה ראשון לציון על חילול שבת שהיה שם כחלק מהכנות להצגת תיאטרון. אמנם על עצם הצגת התיאטרון אין הרב קוק מוחה באגרת הזו (אגרות רא"ה ח"א אגרת קטז, עמ' קמו):

היום החרידה אותי השמועה, שנועזו איזה יחידים פועלים לחלל שבת בפרהסיא באופן מדאיב באמצע היום במושבה, במלאכות להכנת תיאטרון.

...אמצא בצדק לשחר את פני כבודכם, שלא לעבור על מאורע זה בשתיקה, בלא גערה של פומבי ומחאה רשמית מצדכם...

תיאטראות שבהן עתידים ללמד תורה ברבים

בסידורו של הרב קוק, עולת ראייה (חלק א' עמ' שמג), מובאת התפלה שאומרים בסיום לימוד התורה בבית-המדרש: "מודה אני לפניך ה' אלוקי ששמת חלקי מיושבי בית-המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות...". הוסיף בנו הרב צבי יהודה זצ"ל בהערה שם:

כקאאמו"ר (כבוד קדושת אדוני אבי מורי ורבי) הרב ז"ל העיר אח"כ להגיה:

מיושבי קרן"ת, והוא ר"ת (ראשי תיבות) **קרקסאות ותיאטראות**, מכון ללשון הירושלמי בבתי תיאטראות ובבתי קרקסאות. ואחר-כך מצאנו בסדור כמנהג רומי משנת רצ"ז ובמחזור רומניה משנת רנ"ה בתפלה שלפני הלמוד: ...שתתן חלקי בבתי כנסת ובבתי מדרשות **ולא תתן חלקי בבתי קרקסאות ובבתי טראות** שהם עמלים ואני עמל וכו'.

הפני משה מפרש על דברי הירושלמי (ברכות פרק ד, הלכה ב): "בבתי טרטיות – שעושים בו מיני שחוק ויכלו בהבל ימיהם". מכל מקום על אותם 'תראטריות וקרקסיות שבאדום' נאמר במסכת מגילה דף ו: "עתידין שרי יהודה ללמד בהן תורה ברבים".

דוגמה לכך הוא הרב קוק עצמו, המלמד תורה ברבים דרך ההצגה בפורים: בבויסק הוא מלמד ומעורר את הלבבות דרך ההצגה על מצוות כיבוש הארץ, ובהצגה בפורים בירושלים הוא מלמד ומעורר את הלבבות על מצוות מחיית עמלק והצורך הגרמני.

לכן נראה שהמחאה החריפה של הרב קוק מכוונת כנגד תיאטרון שלא ברוח ישראל ובעת צרה לישראל, וכל-שכן אם הצגותיו כרוכות בחילול שבת. מכל מקום, אם ההצגה כשרה וצנועה ובאה ללמד תורה ברבים יש מקום לאמנות-הבמה, באותה מידה שגם אמנות חזותית יכולה להיות אמצעי עזר חינוכי משני לקרב ישראל לאביהם שבשמים, כפי שכתב הרב קוק בעין איה (מסכת ברכות חלק ב, עמ' 261, אות כז):

אף-על-פי שאסור לנו להרבות בציורים... כדי להקים על ידם מערכות של מוסר, כי מעיין המוסר והאורה לנו היא תורת ה' הטהורה...

להרבות בשימוש החזותי של ציורים והמחשות ושאר ההצגות אסור, כיון

שעיקר לימוד המוסר הוא דרך לימוד התורה הרגילה, מכל מקום מיעוט שימוש בציורים ושאר המחשבות והצגות נראה שבצניעות כהלכה מותר ויכול לעורר את הלב לעבודתו של אבינו שבשמים וישראל עמו.

לסיכום

הרב קוק התנגד לתיאטרון גס ופרוע שלא ברוח ישראל, ובפרט בעת צרה ליעקב בזמן הפוגרומים במזרח אירופה. ביחס לתיאטרון כשר וצנוע כהלכה כאמצעי נוסף לחינוך לאהבת התורה וחכמיה ומידות טובות לא כתב הרב קוק במפורש. מכל מקום מתוך יחסו החיובי לאמנות כשרה וטובה, אפשר שכך יחסו גם לתיאטרון כשר וצנוע כהלכה, כפי שהציג בעצמו עם שומעי לקחו בפורים בבויסק ובירושלים וכמחזה שכתב בצעירותו. על זה נאמר שבתיאטראות "עתידים שרי יהודה ללמד תורה ברבים".